

BAITURSYNULY
UNIVERSITY

«АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ
АТЫНДАҒЫ ҚОСТАНАЙ Өңірлік
УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

ҚМПИ ЖАРШЫСЫ

КӨПСАЛАЛЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
МНОГОПРОФИЛЬНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

№ 3
2026

ISSN 2310-3353

2026 ж., шілде, №3 (83)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: *Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті*

Бас редактор: *Куанышбаев С.Б.*, география ғылымдарының докторы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ, Қазақстан.

Бас редактордың орынбасары: *Жарлыгасов Ж.Б.*, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ, Қазақстан.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Әлімбаев А.Е., философия докторы (PhD), А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Қазақстан.

Балтабаева А.С., Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Әдістемелік орталығы» КММ, Қостанай қ., Қазақстан.

Березнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, профессор Ресей Федерациясы Сыртқы істер министрлігінің Мәскеу мемлекеттік Халықаралық қатынастар институты (университеті), Ресей.

Емин Атасой, PhD докторы, Улудаг университеті, Бурса қ., Түркия.

Зоя Микниене, докторы, (PhD) Литва денсаулық туралы ғылым университеті, Каунас қ., Литва Республикасы.

Качеев Д.А., философия ғылымдарының кандидаты, тарих магистрі, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Ксембаева С.К., педагогика ғылымдарының кандидаты, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Лина Анастасова, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Бургас еркін университеті, Бургас қ., Болгария.

Медетов Н.А., физика-математика ғылымдарының докторы, «Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Мишулина О.В., экономика ғылымдарының докторы, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Рахимова Э.Е., «№ 1 мектеп-лицей» КММ мұғалімі, «Үздік педагог-2023 жыл», Қостанай қ., Қазақстан.

Соловьев С.А., биология ғылымдарының докторы, Новосібір мемлекеттік экономика және басқару университеті, Ресей.

Скороходов Д.М., техника ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМББМ, Ресей.

Скударева Г.Н., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекеттік гуманитарлық-технологиялық университетінің ректоры, Орехово-Зуево қ., Ресей

Сычева И.Н., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМББМ, Ресей.

Ташев А.Н., экология бойынша биология ғылымдарының кандидаты, орман шаруашылығы университеті, София қ., Болгария.

Уразбоев Г.У., физика-математика ғылымдарының докторы, Ургенч мемлекеттік университеті, Өзбекстан.

Тіркеу туралы куәлік №5452-Ж

Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігімен 17.09.2004 берілген.

Мерзімді баспа басылымын қайта есепке алу 07.11.2023 ж.

Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:
110000, Қостанай қ., Байтұрсынов к., 47
(Редакциялық-баспа бөлімі)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

© Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті

№3 (83), июль 2026 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы*

Главный редактор: *Куанышбаев С.Б.*, доктор географических наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

Заместитель главного редактора: *Жарлыгасов Ж.Б.*, кандидат сельскохозяйственных наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбаев А.Е., доктор философии (PhD), Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, Казахстан.

Балтабаева А.С., директор КГУ «Методический центр» Управления образования Костанайской области, г. Костанай, Казахстан.

Бережнова Е.В., доктор педагогических наук, профессор, Московский государственный институт международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации, Россия.

Емин Атасой, доктор PhD, Университет Улудаг, г. Бурса, Турция.

Зоя Микниене, доктор (PhD), Литовский университет наук здоровья, г. Каунас, Республика Литва.

Качеев Д.А., кандидат философских наук, магистр истории, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Ксембаева С.К., кандидат педагогических наук, НАО «Торайгыров университет», Казахстан.

Лина Анастасова, доктор социологии, Бургасский свободный университет, г. Бургас, Болгария.

Медетов Н.А., доктор физико-математических наук, НАО «Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова», Казахстан.

Мишулина О.В., доктор экономических наук, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Рахимова Э.Е., учитель, КГУ «Школа-лицей № 1», «Лучший педагог-2023 года», г. Костанай, Казахстан.

Соловьев С.А., доктор биологических наук, Новосибирский государственный университет экономики и управления, Россия.

Скороходов Д.М., кандидат технических наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Скударева Г.Н., доктор педагогических наук, профессор, ректор Государственного гуманитарно-технологического университета, г. Орехово-Зуево, Россия.

Сычева И.Н., кандидат сельскохозяйственных наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Ташев А.Н., кандидат биологических наук по экологии, Лесотехнический университет, г. София, Болгария.

Уразбоев Г.У., доктор физико-математических наук, Ургенчский государственный университет, Узбекистан.

Свидетельство о регистрации № 5452-Ж
выдано Министерством информации Республики Казахстан 17.09.2004 г.
Переучёт периодического печатного издания 07.11.2023 г.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:
110000, г. Костанай, ул. Байтұрсынова, 47
(Редакционно-издательский отдел)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

© Костанайский региональный университет
имени Ахмет Байтұрсынұлы

ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӨНЕР ҒЫЛЫМДАРЫ ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ И ИСКУССТВО

ӨОЖ 811.512.122

Бекбосынова, А.Х.,
филология ғылымдарының кандидаты,
тілдер және әдебиет теориясы кафедрасының
қауымдастырылған профессоры,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай қ., Қазақстан Республикасы
Ақрамова, М.Ж.,
«6В01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті» ББ
4-курс студенті,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ,
Қостанай қ., Қазақстан Республикасы

ҚАРА ӨЛЕҢДЕГІ ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ КОД ЖӘНЕ ЛИНГВОПОЭТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Түйін

Мақалада қазақтың қара өлеңіндегі ұлттық-мәдени символдардың, метафораның, теңеудің, қайталаудың және тұрақты тіркестердің көркемдік қызметі қарастырылады. Қара өлең мәтіндері негізінде аталған тілдік бірліктердің поэтикалық ойды жеткізудегі, ұлттық дүниетанымды танытудағы және көркем бейне жасаудағы ерекшеліктері талданады. Зерттеу нәтижесінде қара өлеңдегі бейнелеу құралдарының өзара сабақтасып, тұтас көркемдік жүйе құрайтыны анықталды.

Түйінді сөздер: қара өлең, ұлттық-мәдени символ, метафора, теңеу, қайталау, тұрақты тіркес, поэтика.

1 Кіріспе

Қазақ фольклорының бай қазынасында өлең жанры ерекше орын алады. Сол өлең үлгілерінің ішінде зерттеу нысаны ретінде аз қарастырылғандардың бірі – қара өлең. Қара өлең – қазақ халық поэзиясының байырғы жанрларының бірі. Он бір буынды, төрт тармақты болып келеді де, **а-а-б-а** түрінде (қара өлең ұйқасы) ұйқасады және міндетті түрде белгілі бір әуенмен айтылады. Қара өлең ұйқасы көне дәуірлерден бері алдыңғы позицияны бермей келе жатқан ұйқас түрі. Қазіргі ақындардың шығармашылығында оның қолданыс үлесі өзге ұйқас түрлерінен басым. Қара өлең ұйқасының қазіргі поэзияның даму ерекшелігіне сай түрленуге бейімдігі, бүгінгі поэзияның аса құнарлы эмоционалдық-экспрессивтік сипатын толық таныта алатын түрлену кеңістігінің шексіздігі оны өміршең етеді [1, 38 б.].

Қара өлең жанрын зерттеу Ш.Уәлиханов еңбектерінен бастау алып, оның төрт тармақты, «а-а-б-а» ұйқас жүйесіне негізделетінін алғаш ғылыми тұрғыдан сипаттаумен ерекшеленеді [2]. В.В. Радлов қара өлең үлгілерін жинақтап, оның суырыпсалмалық табиғатын айқындаса, М. Әуезов, Қ.Жұмалиев, Е. Ысмайылов оны тұрмыс-салт жырларымен және халықтық дәстүрмен байланыста қарастырған [3]. З. Ахметов поэтикалық құрылымын теориялық тұрғыдан талдап [4], Б. Уахатов тарихи-салыстырмалы бағытта жанрлық ерекшеліктерін зерттеген [5-6]. А. Сейдімбек қара өлеңнің мәдени-этнографиялық және дүниетанымдық табиғатын терең қарастырып, «Мың бір маржан» еңбегінде жүйелеген, сондай-ақ 1989 жылы «Қазақтың дәстүрлі халық лирикасындағы қара өлең жанры» тақырыбында кандидаттық диссертация қорғап, қара өлеңді тұтас ғылыми нысан ретінде кешенді зерттеген [6].

Жанрдың қалыптасуы туралы ғалым А.Сейдімбеков: «Еш бір әдеби жанр дүниеге өзінің толысқан, кемелденген үлгісінде туа салмайды. Уақыттың сұранысына орай оның

алғашқы нышаны, даму эволюциясы болады» деп жазады [6, 32 б.]. Зерттеуші Б. Уахатов «қара өлеңдер жас-желен, қыз-бозбалалар бас қосқан әртүрлі ойын сауық отырыстардың кезінде дүниеге келген», – деген тұжырымға келеді [5, 237 б.]. Осы ойды жалғастыра келе зерттеуші Оразақын Асқар өз еңбегінде қара өлеңнің әр жолы неден, қалай құралатындығы туралы ой-пікірін жазады: «...ауыз әдебиетінің қара өлеңнен де ықшам жанры мақал-мәтелдер бар екенін еске алу орынды. Бірақ сол мақал-мәтелдердің өзінде қара өлеңнің нышаны бар: «Орамал тон болмайды, жол болады». Бұл – үш буынды сөзбен басталып, төрт буынды сөзбен аяқталатын кәдімгі он бір буынды қара өлеңнің айна қатесіз бір жолы. «Ауыз әдебиетінің ең әріден келе жатқан түрлерінің бірі айтыс десек, ол да осы қара өлеңнің бел баласы» [7, 14 б.].

А. Сейдімбеков еңбегінде ең алғаш қара өлең туралы жазған Ш.Уалихановтың, Б. Уахатовтың кейбір тұжырымдарымен келісе алмайтынын ашып айтады. Ең алғаш «қара өлең» деп ат қойып, айдар таққан Ш. Уәлиханов өз еңбегінде қара өлең туралы ойын: «Қара өлең – әдеттегі үйреншікті өлең, бұл өлең төрт жолдан құралған жеке шумақ. Әр шумақта жеке-жеке ой айтылады. Сондай-ақ бұл өлең дауысқа негізделеді. Көбінесе төрт жолды шумақтар мағынасыз болып келеді», – деп баяндайды [8, 11 б.]. Б. Уахатов: «Әр шумақтың алдыңғы бір не екі жолы негізгі айтылар оймен тікелей байланысты болмайды, сырт тұрады» – деп айтады [9, 235 б.]. А.Сейдімбеков қара өлең жолдарына «мағынасыз, байланыссыз» деген ойлардың тән еместігін тереңнен дәлелдеп, «мағынасыз, байланыссыз» деген жолдардың мәнін аша алатын «астар, емеурін» секілді дүниетанымдық категорияларды түсіндіреді. «Астар, емеуріннің» қара өлеңдегі мән-мағынасы, атқаратын қызметі туралы зерттеуші «қара өлеңдегі кез-келген түсініксіз» деген жолдар сол өлең айтылған орта үшін әбден түсінікті екенін сол ортадағы адамдардың мінез-бітіміне, тағдыр-талайына тікелей қатысты, астарлы емеурін сөздер екенін естен шығармауымыз керек», – деп өз пікірін білдіреді [6, 39 б.].

2 Материалдар және әдістер

Зерттеудің негізгі материалы ретінде қазақ халық лирикасының маңызды жанры болып табылатын қара өлең мәтіндері алынды. Зерттеу нысанына енген қара өлең үлгілері ұлттық-мәдени символдар, метафоралар, теңеулер, қайталаулар және фразеологизмдер тұрғысынан сараланды. Материалдар ретінде қара өлең жинақтарындағы мәтіндер мен осы жанрға қатысты ғылыми еңбектер пайдаланылды. Зерттеу барысында лингвофольклортанулық және мәтіндік талдаудың кешенді әдістері қолданылды. Атап айтқанда, сипаттамалы-талдамалы әдіс арқылы қара өлең құрамындағы көркемдік құралдардың қолданылу ерекшеліктері анықталды. Семантикалық талдау әдісі ұлттық-мәдени символдардың, метафоралар мен фразеологизмдердің мағыналық табиғатын және олардың халықтық дүниетаныммен байланысын ашуға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар контекстуалдық талдау әдісі арқылы көркемдік бірліктердің өлең мәтініндегі қызметі мен мазмұндық жүктемесі сараланды. Жинақталған тілдік деректер ұлттық-мәдени символдар, теңеулер, метафоралар, қайталау үлгілері және тұрақты тіркестер ретінде жіктеліп, олардың поэтикалық қызметі анықталды. Зерттеу барысында интерпретациялық талдау әдісі де қолданылып, қара өлеңнің көркемдік жүйесі мен ұлттық дүниетанымды бейнелеудегі тілдік құралдардың рөлі кешенді түрде қарастырылды.

3–4 Нәтижелер мен талқылаулар

Қара өлең құрамындағы символдық бірліктер уақыт пен кеңістік шеңберінен тыс өмір сүріп, ұрпақтар арасындағы рухани сабақтастықты қамтамасыз етеді. Осыған байланысты қара өлеңдегі символдар тек көркемдік тәсіл емес, халықтық жадтың көрінісі ретінде бағаланады. Сонымен қатар, қара өлеңде метафора, теңеу, қайталау, тұрақты тіркес сияқты тілдік-стилистикалық құралдар кеңінен қолданылады. Бұл элементтер поэтикалық мәтінде өзара байланыса отырып, өлеңнің мазмұндық тереңдігін, бейнелілік сипатын және эмоциялық әсерін қалыптастырады. Атап айтқанда, метафора мен теңеу ойды бейнелі әрі астарлы сипатта жеткізсе, қайталау мен тұрақты тіркестер өлеңнің ырғақтық құрылымын күшейтіп, халықтық тілдік қордың сабақтастығын сақтайды. Осылайша, қара өлеңдегі бейнелеу құралдары өзара ықпалдаса отырып, тұтас көркемдік жүйе түзеді.

Қара өлеңдегі ұлттық-мәдени символдардың табиғатын тереңірек түсіндіруде олардың мәдени жадымен байланысы ерекше мәнге ие. Символ белгілі бір тарихи кезеңмен шектелмей, өткен мен бүгінді жалғастырып, мәдени ақпаратты сақтаушы қызметін атқарады. Сонымен қатар, символдардың қалыптасуы тілдің терең қабаттарындағы көне таным жүйесімен тығыз байланысты. Академик Ө.Қайдардың пікірінше, тілдің түпсаналық қатпарларында мифтік дүниетаным элементтері жинақталып, олар белгілі бір қоғамның наным-сенімі мен тәжірибесін бейнелейді [10, 91 б.]. Осы тұрғыдан қарағанда, қара өлеңдегі символдар халықтың тарихи-әлеуметтік тәжірибесін, дүниетанымын және рухани құндылықтарын танытатын мәдени-танымдық жүйе ретінде көрінеді.

Қара өлеңдегі ұлттық-мәдени символдарды мазмұндық тұрғыдан бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады. Соның ішінде тұрмыс-салтқа қатысты, мал шаруашылығы мен көшпелі өмірге байланысты, сондай-ақ рухани құндылықтар жүйесін білдіретін символдар ерекше орын алады.

Тұрмыс-салтқа қатысты символдық ұғымдарға қара шаңырақ, алаша, ақ үй, кереге, уық, түндік, бесік, самауырын, шапан, жаулық, бөрік, тымақ, тақия, кебіс-мәсі, байпақ, қыжым кебіс, ұршық, шашбау, белбеу және басқа да этномәдени атаулар жатады.

Мал шаруашылығы мен көшпелі өмір салтына қатысты символдық ұғымдар жүйесін тұлпар, арғымақ, қазанат, жылқы, түйе, бота, қозы, кер бие, құлыншақ, тоқым, қамшы, өмілдірік, кежім және басқа да этномәдени атаулар құрайды.

Рухани құндылықтар жүйесін білдіретін символдық ұғымдар қатарын шілдехана, ақ бата, домбыра, күй, сырнай, жамбы, бәйге, көкпар, қонаққаде, «Ауылдың алты ауызы» және басқа да этномәдени атаулар құрайды.

Аталған ұлттық-мәдени символдардың мағыналық табиғатын нақтырақ айқындау мақсатында оларға кешенді лингвопоэтикалық талдау жүргізілді. Талдау барысында фольклорлық мәтіндегі сөздердің контекстік мағынасы мен олардың мәдени-әлеуметтік астарына баса назар аударылады». Мысалы:

Қамқаның бөрік кидім қиығынан,

Біреуге біреу күлер миығынан [11, 28 б.].

Өлең жолдарында ұлттық сипаттағы бейнелі қолданыстар көрінеді. **ҚАМҚА** көне зер талшықтары қосылып тоқылған жібек мата [12, 468 б.]. **БӨРІК** Елтіріден, аң терісінен жиіек жүргізіп тігілген дөңгелек баскиім [12, 143 б.]. «Қамқаның бөрік» – қазақ тұрмысындағы бағалы матадан тігілген бас киім ретінде дәулет пен сән-салтанатты білдіретін ұлттық символ. Мұнда ол әлеуметтік мәртебе мен әсемдіктің белгісі ретінде алынған. Ал «миығынан күлу» тіркесі адамның ішкі мысқылын, жасырын күлкісін білдіретін тұрақты қолданыс болып, мінез ерекшелігін аңғартады. Осы екі бейне қатар келіп, бір жағынан сыртқы сән мен беделді, екінші жағынан адамдар арасындағы астарлы қатынасты көрсетеді.

Тұлпардан мәстек озып бәйге алғаны,

Дүние кеткенің бе шырқ айналып [11, 31 б.].

Өлеңде ұлттық ұғымдарға негізделген қарама-қарсы бейнелер арқылы ой беріледі.

ТҰЛПАР 1. Асқан жүйрік, дүлдүл ат, [12, 823 б.] ал **МӘСТЕК** 1. Бой-тұрқы тапалдау, тегі нашар жылқы [12, 587 б.]. Осы екі ұғымды қатар қою арқылы лайықсыздың озуы, қадірлі мен қадірсіздің орын алмасуы меңзеледі. Мұндай ауыстыру дүниенің әділетсіз, тұрақсыз күйін аңғартып, құндылықтардың бұзылуын астарлы түрде жеткізеді.

Бір бешпентім үстімде қара мақпал,

Оны қиған қайшыны ана мақтар [11, 40 б.].

Ұлттық киім мен тұрмысқа қатысты бейнелер арқылы эстетикалық таным көрінеді. **БЕШПЕНТ** Кеудеге киетін астарлы жеңіл сырткиім [12, 130 б.]. Ал «қара мақпал» оның сапасын, әсемдігін айқындайды. Мұнда киімнің құндылығы тек матасымен емес, оны тіккен шеберлікпен байланыстырылып, «қайшыны ана мақтар» деген ой арқылы іскерлік, қолөнерге деген құрмет танылады. Осылайша, ұлттық киім мен оны жасау өнері арқылы қазақы талғам мен шеберлікке берілген баға әсерлі түрде жеткізілген.

*Базардан алып келген қыжым кебіс,
Сілекейі қалқаның болар жеміс [11, 78 б.].*

КЕБІС *көне Мәсінің сыртынан киетін былғарыдан тігілген аяқкиім [12, 373 б.]. Ал, ҚЫЖЫМ Әдемі, түкті мата [12, 550 б.].* Өлеңде ұлттық тұрмысқа тән «қыжым кебіс» – сәнді, бағалы аяқкиім ретінде алынған, ол тұрмыстық мәдениет пен әсемдікке ұмтылысты білдіреді.

*Ат байлады ақ үйдің белдеуіне,
Шашақ төгер кербез қыз белбеуіне [11, 91 б.].*

Бұл тармақтарда белдеу мен шашақ ұғымдары ұлттық тұрмыс пен эстетикалық танымды қатар танытады. **БЕЛДЕУ** *1. Туырлықтың керегеге тығыз жатуы және оны боран көтеріп кетпеуі үшін сыртынан айналдыра байлайтын қыл арқан екенін аңғартса [12, 125 б.],* оның «ақ үймен» байланыста берілуі қазақы қоныс пен тұрмыс кеңістігін нақтылайды. Ал, **ШАШАҚ** *Әдемілік, сәндік үшін жасалған түрлі түсті салпыншақ: әшекей, қоза, күлте, найза және жіп күлтесі [12, 908 б.].* Осы екі бейне қатар келіп, бір жағынан тұрмыстық құрылым мен тәртіпті, екінші жағынан нәзіктік пен сән-салтанатты көрсетіп, қазақ дүниетанымындағы өмір мен әсемдіктің үйлесімін бейнелейді.

*Ханның ісі түседі қарашаға,
Кілем түсі келісер алашаға [11, 104 б.].*

ҚАРАША *III Қарапайым қара халық [12, 484 б.]* яғни ханға қарама-қарсы әлеуметтік топ. Бұл жерде ханның ісінің қарашаға түсуі билік пен халықтың өзара байланысын, бірінің екіншісіне тәуелді екенін аңғартады. Ал **АЛАША** *I Түрлі түсті жіптен арқау салып жолақтап тоқитын тақыр кілем, төсеніш [12, 39 б.].* «Кілем» мен «алаша» қатар алыну арқылы қымбат пен қарапайымның өзара үйлесімі көрсетіледі. Осы ұлттық ұғымдар арқылы қоғамдағы әртүрлі деңгейдегі адамдар мен құндылықтардың бір-бірімен сабақтастығы ықшам әрі әсерлі түрде жеткізілген.

*Баласын қазанаттың бақпай қойма,
Қан түсіп аяғынан қалды екен деп [11, 27 б.].*

ҚАЗАНАТ *Ұзақ жолға шыдамды, мықты ат, қазақ жылқысының байырғы бір тұқымы [12, 451 б.].* Мұнда «қазанаттың баласы» сол асыл қасиеттің жалғасы, болашақтағы әлеует иесі ретінде көрінеді. Оны «бақпай қойма» деген ой арқылы бағалы нәрсені күтіп, тәрбиелеу қажеттігі меңзеледі. «Қан түсіп аяғынан қалды» тіркесі әлсіреу, күтімсіздіктен тозу қаупін білдіріп, асылдың да қараусыз қалса қадірі кететінін аңғартады. Осы бейне арқылы ұлттық танымдағы тектілікке жауапкершілікпен қарау идеясы ықшам түрде жеткізілген.

Қара өлеңдегі ұлттық-мәдени символдар заттық мағынадан асып, терең астарлы мазмұнға ие көркемдік бірліктер ретінде көрінеді. Олар көбіне ауыспалы мағына тудырып, поэтикалық ойды бейнелі түрде жеткізуге негіз болады. Қара өлеңдегі метафораның қызметін нақтырақ түсіну үшін оны өлең мәтіндері негізінде қарастыру қажет. Төменде қара өлең үлгілерінен алынған метафоралық қолданыстар арқылы олардың көркемдік мәні талданады.

А. Байтұрсынұлы ең алғаш метафораны ғылыми тұрғыдан талдаған. Ғалым метафораны сөздерді басқа мағынасында жұмсау деп қарастырмайды. Ұқсастығы жоқ екі ұғымның әсері бірдей болса, олар бірін-бірі ауыстырып тұрады. Ұқсастықтарды алмастырып, сөзді басқаша айту – ауыстыру деп анықтама берген [13, 69 б.]. Ал, ғалым Қ.Жұмалиевтің пайымдауынша: «Метафора ішкі және сыртқы сәйкестіктеріне қарап, бір затты екінші затқа ұқсату, екі заттың арасына теңдік белгісін ажырату» [14, 117 б.]. Қара өлеңде метафора сөз мағынасының ауысуы ғана емес, дүниені бейнелі танудың тәсілі ретінде түсіндіріледі. Мысалы:

*Өзіңді әдейі іздеп келіп едім,
Сөз сөйле көңіл кірі қалмағандай [11, 97 б.].*

Берілген өлең жолдарындағы «көңіл кірі» тіркесі метафора арқылы берілген. Бұл қолданыста адамның ішкі жан дүниесіндегі реніш, өкпе, күдік сияқты сезімдер «кір» ұғымымен алмастырылып, көзге көрінбейтін күй заттық сипатта бейнеленеді. Көңілдің

«кірлеуі» оның таза еместігін, ішінде жиналған ауыртпалықтың бар екенін аңғартады, ал одан арылу мүмкіндігі ішкі тазарумен байланысады. Осы метафора арқылы кейіпкер қарсы тараптың ешбір бүкпесіз, ішкі ауыр сезімдерден арылғандай ашық сөйлеуін талап етеді.

Не бар дейсің өлеңді сала бермей,

Көкірегім кең сарай – дала жердей [11, 88 б.].

Өлең жолдарында метафора мен теңеу қатар қолданылып, кейіпкердің ішкі дүниесі терең әрі әсерлі ашылған. Алғашқы кезекте «көкірегім кең сарай» тіркесі метафора ретінде көрінеді. Мұнда адамның жан әлемі «сарай» ұғымымен беріліп, оның кең, бай, мол мағыналы екені аңғартылады. Сарай бейнесі көкіректің тар емес, көп ой мен көп сырды сыйдыра алатын ауқымды кеңістік екенін танытады. Ал «дала жердей» деген тіркес теңеу арқылы көкіректің кеңдігі далаға ашық түрде салыстырылып тұр. Осылайша, метафора көкіректің болмысын бейнелеп берсе, теңеу сол болмыстың аясын кеңейтіп, оның шексіз сипатын нақтылай түседі.

Қандай дұшпан өзіңді кемітеді,

Алтын кірпік болғанда, **аққу мойын** [11, 95 б.].

Берілген өлең жолдарында «алтын кірпік», «аққу мойын» тіркестері метафора ретінде қолданылып, адамның сыртқы келбеті бейнелі түрде ашылған. «Алтын кірпік» тіркесінде кірпіктің әсемдігі мен бағалылығы «алтын» ұғымы арқылы беріліп, оның ерекше көркем, көз тартарлық сипаты көрсетіледі. Ал «аққу мойын» тіркесінде мойын аққудың нәзіктігі мен сұлулығы арқылы алмастырылып, оның сымбаттылығы мен үйлесімділігі айқындалады. Мұнда адам мүшелері басқа нысандармен ұқсастық негізінде беріліп, олардың көркемдік қасиеттері күшейтіледі. Екі метафора қатар келіп, кейіпкердің сұлулығын жоғары деңгейде бейнелеп, оны кемсіту мүмкін еместігін астарлы түрде жеткізеді.

Алқызыл гүл деуші едім, алқызыл гүл,

Қасың қара болғанда, тілің бұлбұл [11, 104 б.].

«Алқызыл гүл» тіркесінде адам бейнесі гүл арқылы беріліп, оның сұлулығы мен нәзіктігі көрсетіледі, бұл – метафора. Сол сияқты «тілің бұлбұл» тіркесінде тіл бұлбұлға ауыстырылып, адамның сөйлеу шеберлігі, әсем үні мен сөзге шешендігі бейнеленеді, бұл да – метафора. Ал «қасың қара» тіркесінде қастың түсі мен сипаты нақты беріліп, эпитеттік қызмет атқарады. Осылайша, метафоралар мен эпитет қатар қолданылып, кейіпкердің сыртқы және ішкі сұлулығы біртұтас бейнеде ашылған.

Тіл – бұлбұл, көңіл – бақша, ой – тас қорған,

Жігітке қиын екен ғашық болған [11, 143 б.].

«Тіл – бұлбұл» тіркесінде адамның сөйлеу қабілеті бұлбұл бейнесі арқылы беріліп, оның әсем, әуезді, тартымды сипаты көрсетіледі. «Көңіл – бақша» қолданысында адамның ішкі дүниесі бақшаға теңеліп, оның бай, сан алуан сезімге толы екені аңғарылады. Ал «ой – тас қорған» тіркесінде ой берік, мықты, қорғаныш қасиетке ие нысан ретінде көрсетіліп, адамның ішкі беріктігі мен тұрақтылығы бейнеленеді. Осы метафоралар арқылы адамның жан дүниесі әр қырынан ашылып, соңғы жолдағы «ғашық болған жігітке қиын» деген оймен байланыса отырып, махаббаттың күрделі, қайшылықты күйі нақты жеткізіледі.

Болғанда тағдыр түлкі, ажал бүркіт,

Бір күні қуып жетіп індетеді [11, 38 б.].

«Тағдыр түлкі» тіркесінде тағдыр түлкі бейнесі арқылы беріліп, оның айлакер, құбылмалы, қолға түспейтін сипаты көрсетіледі. Ал «ажал бүркіт» тіркесінде ажал жыртқыш құсқа ауыстырылып, оның күшті, қашып құтылмас, үстінен төніп келетін қауіпті күш екені бейнеленеді. Мұнда екі метафора қарама-қарсы қойылып, түлкінің қашуы мен бүркіттің қуып жетуі арқылы адам өміріндегі тағдыр мен ажал арасындағы тартыс астарлы түрде жеткізіледі. Екінші жолдағы «қуып жетіп індетеді» тіркесі осы ойды күшейтіп, ажалдың бәрібір женетінін аңғартады. Осылайша, метафоралар арқылы өмірдің өткіншілігі мен ажалдың бұлжымас шындығы нақты әрі әсерлі түрде ашылған.

Қара өлеңдегі метафораның басты қызметі – дерексіз ұғымдарды нақты, тұрмыстық бейнелер арқылы таныту. Ол адамның ішкі жан дүниесін заттық образдармен көрсетіп, күрделі

психологиялық күйді ықшам әрі әсерлі жеткізеді. Сонымен қатар метафора халықтың тұрмыс-тіршілігіне негізделіп, ұлттық дүниетанымды бейнелейді. Осы арқылы ол тек көркемдік құрал емес, тәрбиелік және танымдық қызмет атқарады. Осындай бейнелілік жүйеде метафорамен қатар қызмет атқаратын маңызды тәсілдердің бірі – теңеу.

Теңеу қара өлеңде ойды айқындап, образды нақтылап, тыңдаушыға әсерді күшейтетін көркемдік құрал ретінде ерекше мәнге ие. Осы тұрғыдан алғанда, берілген мысалдардағы теңеулерді мағынасына қарай бірнеше топқа бөліп, олардың мағынасын талдауға болады.

Бірінші топ – сипаттамалық теңеулер, яғни кейіпкердің сыртқы келбетін бейнелейтін салыстырулар. Мысалы:

Көзің қара ағаштың көміріндей,

Бойың түзу мылтықтың теміріндей [11, 28 б.].

Берілген өлең жолдарында теңеу тек сыртқы белгіні көрсету үшін емес, оның әсерін күшейту үшін қолданылған. Көздің «ағаштың көміріндей» деп алынуы жай қаралықты емес, оның терең, қою, тартымды екенін білдіреді, яғни қара түс эмоциялық әсермен беріледі. Ал «мылтықтың теміріндей» деген теңеу бойдың жай түзу екенін ғана емес, оның ширақ, берік, жинақы тұлғасын аңғартады.

Қасың қара қағаздың қаламындай,

Болады екен, апырай, бала мұндай [11, 95 б.].

Сыртқы келбеті «қағаздың қаламындай» деген теңеу негізінде бейнеленеді. Бұл салыстыру қастың қара, анық әрі айқын сызықтай тартылған пішінін көзге елестетеді. Қалам ізімен байланыстырылған бейне қастың сұлулығын ғана емес, оның нақтылығын, айқын көрінісін де аңғартады.

Мойны ұзын, төмен иек, жауырыны жазық,

Оқтаудай қос бұрымы, белі нәзік [11, 130 б.].

Мойны ұзын, төмен иек, жауырыны жазық, белі нәзік тіркестері адамның дене бітімін дәл көрсетіп, оның сымбаттылығын танытады. Ал «оқтаудай қос бұрымы» деген теңеу шаштың ұзын, түзу әрі жинақы пішінін көзге елестетеді. Бұл салыстыру бейненің көркемдігін күшейтіп, кейіпкер сұлулығын нақты әрі әсерлі түрде ашады.

Көзіңнен айналайын жәудіреген,

Бір құйған шыны аяққа шай секілді [11, 134 б.].

Жәудіреген көздің әсері «бір құйған шыны аяққа шай секілді» деген теңеу арқылы ашылады. Бұл салыстыру бейненің мөлдір, тұнық әрі үйлесімді сипатын аңғартады. Шыны аяқтағы шайдың тап-таза, бірқалыпты көрінісі арқылы сұлулықтың табиғи жинақылығы мен нәзіктігі айқындалады. Мұндай тәсіл көріністің әсерін күшейтіп, оның көзге тартымдылығын нақтылайды.

Екінші топ – психологиялық теңеулер, яғни адамның ішкі сезімін, жан дүниесін бейнелейтін салыстырулар. Мысалы:

Сүйкеніп сүйген кісім өте шықса,

Қазандай қатты от жаққан қайнайды ішім [11, 128 б.].

Өлең жолдарында кейіпкердің ішкі сезімі «қазандай ... қайнайды» деген теңеу арқылы бейнеленеді. Бұл салыстыру жан дүниедегі толқу мен мазасыздықтың күшін айқын көрсетеді. Қазандағы судың от әсерінен буырқана қайнауы адамның ішкі күйімен астастырылып, сезімнің тынымсыз, алапат күйі танылады. Мұндай бейнелеу ғашықтықтан туған ішкі күйзелістің тереңдігін нақты әрі әсерлі жеткізеді.

Жүректі елжіреген ренжітсең,

Өн бойым бос ағаштай теңселеді [11, 130 б.].

Кейіпкердің ішкі күйі мен әлсіздік жағдайы «бос ағаштай теңселеді» деген теңеу арқылы ашылады. Бұл салыстыру адамның реніштен кейін тұтастай бойы босап, тұрақсыз күйге түскенін аңғартады. Желмен шайқалған бос ағаш бейнесі ішкі тіректің әлсіреуін, жан дүниенің берекесіз күйін дәл көрсетеді. Мұндай бейнелеу сезім әсерін күшейтіп, көңілдегі күйзелісті айқын танытады.

*Алыс ауылың кеткенде, әттең, қалқам,
Үйірінен айырылған қаздай болдым* [11, 137 б.].

Ішкі сағыныш пен жалғыздық күйі «үйірінен айырылған қаздай болдым» деген теңеу арқылы бейнеленеді. Бұл салыстыру туған ортасынан, жақындарынан алыстаған сәттегі бос қалған, жетімсіреген көңіл күйді айқын аңғартады. Үйірінен ажыраған қаз бейнесі арқылы жалғыздықтың ауырлығы, жан дүниедегі мұң мен аңсау сезімі нақты сезіледі. Мұндай бейнелеу сағыныштың тереңдігін күшейтіп, эмоционалдық әсерін арттырады.

Үшінші топ – қимыл-қозғалыс мәнді теңеулер. Яғни кейіпкердің әрекетін, қозғалыс сипатын, динамикасын бейнелейтін салыстырулар. Бұл топтағы теңеулер арқылы қозғалыс тек баяндалып қоймай, оның қарқыны, сипаты, ішкі күймен байланысы нақты әрі көрнекі түрде ашылады. Мысалы:

*Қартайсаң, шабан аттай жүрісің жоқ,
Алсайшы осындайда желіп-желіп* [11, 45 б.].

Берілген өлең жолдарында адамның қартайған кездегі әлсіз, баяулаған жүрісі «шабан аттай» деген теңеу арқылы бейнеленеді. Бұл салыстыру қимылдың тек баяулығын ғана емес, бұрынғы сергектіктің жоғалғанын да аңғартады. Ал «желіп-желіп» қолданысы арқылы жастыққа тән шапшаңдық пен қозғалыс қарқыны меңзеліп, екі күй қарама-қарсы қойылады. Осылайша, теңеу арқылы қарттық пен жастықтың айырмашылығы айқын әрі әсерлі түрде жеткізілген.

*Көзіме көрінесің жарқ-жұрқ етіп,
Киіктің қырда ойнаған лағындай* [11, 139 б.].

Жанды бейне мен әсерлі қозғалыс «киіктің қырда ойнаған лағындай» деген теңеу арқылы ашылады. Бұл салыстыру көріністің шапшаң, жеңіл әрі сергек сипатын аңғартады. Қырда еркін ойнаған лақ бейнесі арқылы сұлулықтың табиғилығы, жандылығы мен көз тартарлық әсері айқын сезіледі.

*Өлеңді айт дегенде іркілмеймін,
Жүніндей ақ үкінің үлпілдеймін* [11, 64 б.].

Өлең жолдарында ақынның сөйлеу сипаты мен ішкі сенімділігі «жүніндей ақ үкінің үлпілдеймін» деген теңеу негізінде ашылады. Бұл салыстыру сөздің жеңіл, жұмсақ әрі еркін өрілетінін аңғартады. Үкінің үлпілдек жүні арқылы айтылған ойдың нәзік, әуезді шығуы айқындалып, ақынның орындаушылық еркіндігі сезіледі. Мұндай бейнелеу сөйлеу мәнерінің икемділігін нақтылап, оның өнерге бейімділігін аңғартады.

Төртінші топ – танымдық, өмірлік тәжірибеге негізделген теңеулер. Халықтың күнделікті тұрмысынан, шаруашылығынан, көрген-білгенінен туындайтын, ой салу, ескерту жасау мақсатында қолданылатын бейнелі салыстырулар.

*Көзіңнен айналайын қой мақпалдай,
Құрбыңмен неге отырсың ойнап қалмай.
Құрбыңмен аз ғана күн ойнап қалсаң,
Жабарсың қабырғаңды бойдақ малдай* [11, 98 б.].

Өлең жолдарында кейіпкер бейнесі бірнеше теңеу арқылы нақтыланады. Алғашқы тармақтағы «қой мақпалдай» тіркесі арқылы адамның мінезі мен болмысы жұмсақ, нәзік күйде сипатталып, оның жуастығы аңғарылады. Соңғы жолдағы «бойдақ малдай» теңеуі өмірлік күймен байланыстырылып, уақытында қызық көрмеген адамның кейін жалғыздыққа, тұрмыс ауыртпалығына тап болатынын тұспалдайды. Мұнда салыстыру тек сыртқы белгі үшін емес, өмір тәжірибесіне қатысты ойды жеткізуге қызмет етеді. Осы бейнелеулер адамның жастық шақтағы еркіндігін бағалау қажеттігін меңзеп, ойды әсерлі түрде тереңдетеді.

*Ақ қандай, қызыл қандай, жасыл қандай,
Сөз сөйле көңіл кірі ашылғандай* [11, 142 б.].

Алғашқы жолдағы түстердің тізбектеле берілуі көңіл күйдің алуан түрлілігін аңғартып, ойды жинақтауға қызмет етеді. Екінші тармақтағы «көңіл кірі ашылғандай» қолданысы арқылы ішкі күй тазарып, жеңілдегендей әсер теңеу арқылы жеткізіледі. Бұл салыстыру

адамның жан дүниесіндегі ауыртпалықтан арылып, еркін, ашық күйге түскенін білдіреді. Түстердің қатар келуі мен ішкі тазалықтың осылай бейнеленуі ойды әсерлі тереңдетіп, сезім күйін нақтылай түседі. Жоғарыда келтірілген мысалдар теңеудің қара өлеңдегі қызметінің көпқырлы екенін айқындайды. Теңеу арқылы ой нақтыланып, образды айқындап қана қоймай, адамның ішкі сезімі мен өмірлік күйін әсерлі жеткізеді. Сонымен қатар ол халықтық дүниетаныммен сабақтасып, ұлттық болмысты танытады. Қара өлеңнің көркемдік жүйесінде мұндай бейнелеу тәсілдерімен қатар, ойды күшейтіп, әсерді арттыратын тағы бір маңызды құрал – қайталау болып табылады.

Қ.Жұмалиев: «Қайталау – нәрсенің ісіне не өзіне назар аударту үшін бір сөзді не сөйлемді қайта-қайта айтуды айтамыз. Қайталау жазушының айтайын деген ойына оқушының назарын аударту, өзінің сол нәрсеге қатынасын білдіру, әсерді күшейту үшін қолданылады. Бір сөзді қайта-қайта айту арқылы оқырманды әсерлендіреді», – деп анықтама береді [14, 136 б.].

Қайталау қара өлеңде тек дыбыстық немесе құрылымдық элемент емес, мазмұнды тереңдетіп, эмоционалдық әсерді арттыратын маңызды құрал болып табылады. Қара өлең мәтіндерінде қайталаудың бұл қызметтері айқын көрініс табады. Мұны нақты кестедегі мысалдар арқылы байқауға болады.

Кесте 1 –Қара өлең мәтіндеріндегі қайталау үлгілері

Үшінші тармақтың қайталануы	
Сөзімнің кешіруші ед қатарларын, Алушы ек ақ жарылған баталарын. Көп айлар, көрмегелі көп күн болды, Аман ба ақ сақалды аталарың?[11, 85 б.].	Қосылғанда болатын паналарың, Ақыл айтып беретін даналарың. Көп айлар, көрмегелі көп күн болды, Аман ба ақ көңілді аналарың?[11, 85 б.].
Төртінші тармақтың қайталануы	
Базардан алып келген темір шелек, Ойнаған мен күлгенің жаннан бөлек. Ауылың алыс кеткенде, уай, қарағым, Айналайын көзіңнен дөп-дөңгелек [11, 122 б.].	Сен дегенде, сәулежан, ойым бөлек, Он жасымнан өлеңге болдым зерек. Бағаласам, бағаңа жан жетпейді, Айналайын көзіңнен дөп-дөңгелек [11, 102 б.].
Бірінші және екінші тармақтың қайталануы	
Тіл – бұлбұл, көңіл – бақша, ой – тас қорған, Жігітке қиын екен ғашық болған. Сыртыңнан дидарыңа болдым ғашық, Мен емес қолдан тартып, тілің сорған [11, 143 б.].	Тіл – бұлбұл, көңіл – бақша, ой – тас қорған, Жігітке қиын екен ғашық болған. Ақ деген арманыңа жетпей қалсаң, Тіл тұтқыр, көңілің пәс, ойың солған [11, 143 б.].

Қара өлең мәтіндерінде қайталаудың әртүрлі түрлерінің қолданылуы оның құрылымдық және мазмұндық табиғатымен тығыз байланысты. Қайталау бұл жанрда кездейсоқ қолданылатын тәсіл емес, керісінше өлеңнің тұтастығын қамтамасыз ететін, ойды жүйелейтін және тыңдаушыға әсер ететін маңызды құрал болып табылады. Қара өлеңнің ауызша таралу дәстүрін ескерсек, қайталанатын элементтер мәтінді есте сақтауды жеңілдетіп, оның әсерлі жеткізілуіне мүмкіндік береді.

Үшінші тармақтың қайталануы қара өлеңдегі негізгі мазмұнның тұрақты берілуіне қызмет етеді. «Көп айлар, көрмегелі көп күн болды» жолының бірнеше шумақта қайталануы сағыныш, уақыттың өтуі сияқты ортақ мазмұнды күшейтіп, әр шумақтағы ойды бір-бірімен байланыстырады. Бұл тәсіл негізгі идеяны айқындап қана қоймай, оны тыңдаушы санасында бекітуге ықпал етеді.

Төртінші тармақтың қайталануы өлеңнің қорытынды бөлігін тұрақтандырып, негізгі бейнені немесе ойды бекіту қызметін атқарады. «Айналайын көзіңнен дөп-дөңгелек» жолының қайталануы кейіпкер бейнесін нақтылап, оның әсерлілігін арттырады. Сонымен қатар бірінші және екінші тармақтардың қайталануы бейнелік сипаттарды күшейтіп, өлеңнің мазмұнын тереңдетуге мүмкіндік береді. Мұндай қайталаулар образды тұрақтандырып, ойдың әсерлі жеткізілуіне жағдай жасайды.

Осылайша, қайталаудың әртүрлі түрлері қара өлеңде құрылымды ұйымдастыру, мазмұнды жинақтау, бейнені нақтылау және эмоционалдық әсерді күшейту қызметтерін қатар атқарады. Бұл құбылыс қара өлеңнің жанрлық ерекшелігін айқындап, оның ауызша дәстүрге негізделген көркемдік жүйесін толық көрсетеді.

Өлеңнің мазмұндық және бейнелік тереңдігі көбіне фразеологизмдер арқылы ашылады. Фразеологизм халықтың тұрмыс-тіршілігі мен дүниетанымын бейнелеп, ойды әсерлі әрі нақты жеткізеді. Фразеологизмдер – құрамындағы сөздер мағыналық тұтастыққа ие болып, дайын тілдік бірлік ретінде қолданылатын тұрақты тіркестер. Олар халықтың тұрмыс- тіршілігін, мінез-құлқын, дүниетанымын бейнелеп, көркем мәтінде ойды жинақы, әсерлі әрі бейнелі жеткізуге қызмет етеді. Қара өлеңнің көркемдік жүйесін толық түсіну үшін фразеологизм қолданысын талдау маңызды болып табылады. *Мысалы:*

Кішкентайдан бірге өскен қимас қалқам,

Төбем көкке жеткенмен ұмыт болмас [11, 37 б.].

ТӨБЕСІ КӨККЕ ЖЕТТІ *Қатты қуанды, шаттанды, қуанышын тосытты [15, 512 б.].* Қара өлеңдегі «төбем көкке жеткенмен» тіркесі халықтық тілде қалыптасқан фразеологизм ретінде ерекше қуаныш, шаттық мағынасын білдіреді. Бұл қолданыс өлеңнің әсерлілігін арттырып, лирикалық кейіпкердің қуанышқа бөленсе де, бала күннен бірге өскен жанды ұмытпайтынын танытады. Тұрақты тіркес арқылы адамның ішкі сезімі мен халықтық таным сабақтастықта берілген.

Дүние құдым сені бала жастан,

Өмірдің аз-көбіне қарамастан [11, 29 б.].

ДҮНИЕ ҚУДЫ *Мал-мүліктің соңына түсті, көзі тоймады [15, 151 б.].* Өлеңдегі фразеологизм адамның материалдық игілікті, байлықты көздеп өмір сүруін білдіреді. Бұл қолданыс тура мағынадан ауысып, тіршіліктің мәнін дүние-мүлікпен байланыстыру ұғымын қамтиды. Сонымен қатар «өмірдің аз-көбіне қарамастан» деген оймен байланыса отырып, кейіпкердің қандай жағдайда да сол ұстанымынан таймағаны аңғарылады. Осылайша, тұрақты тіркес арқылы өмірлік көзқарас пен әрекет сипаты нақты әрі әсерлі түрде жеткізіліп отыр.

Ата-анамның кезінде ізі қалып,

Ең алғашқы кіндік қан тамған жерім [11, 60 б.].

КІНДІК ҚАН ТАМҒАН ЖЕР *Туған жер, ата мекен [15, 296 б.].* Бұл қолданыс биологиялық мағынадан ауысып, кең ұғымға ие болып, адамның шыққан тегі, алғаш өмір бастаған мекені мағынасын қамтиды. Мұнда туған жер тек географиялық кеңістік емес, ата-ана ізі қалған, өмірлік тамыр тартқан қасиетті орын ретінде қабылданады. Фразеологизм арқылы туған жерге деген терең байланыс, құрмет пен сағыныш сезімі айқындалып, ой мазмұны жинақы әрі әсерлі жеткізіледі.

Ақ үйдің ай көрінер маңдайынан,

Шешеннің бал тамады таңдайынан [11, 132 б.].

ТАҢДАЙЫНАН БАЛ ТАМАДЫ *Өнері асқан әнші және шешен адам туралы айтылады [18, 493 б.].* Өлеңдегі «бал» сөзі арқылы сөздің құндылығы мен тартымдылығы күшейтіліп, айтылған ойдың тыңдаушыға жағымды әсер қалдыратыны аңғарылады. Бұл тіркес шешендік өнердің жоғары деңгейін сипаттап, сөздің қуаты мен әсерін нақты әрі көркем түрде жеткізеді.

5 Қорытынды

Қазақтың қара өлеңі – халықтың дүниетанымын, рухани құндылықтарын және мәдени тәжірибесін сақтап жеткізетін ұлттық поэзияның маңызды үлгілерінің бірі. Зерттеу барысында қара өлеңнің көркемдік жүйесі ұлттық-мәдени символдар, метафора, теңеу, қайталау және тұрақты тіркестер негізінде қалыптасатыны анықталды. Бұл тілдік-көркемдік құралдар поэтикалық мәтіннің мазмұнын тереңдетіп қана қоймай, халықтың өмір салты мен танымдық ерекшеліктерін танытуға қызмет етеді.

Қара өлең құрамындағы ұлттық-мәдени символдар қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, көшпелі мәдениетін, әлеуметтік қарым-қатынасын және рухани дүниесін бейнелейтін маңызды мәдени код ретінде көрінеді. Олар заттық мағынадан гөрі астарлы мазмұнға ие болып,

халықтың тарихи жады мен ұлттық болмысын сақтауға мүмкіндік береді. Ал метафора мен теңеу адамның ішкі сезімін, психологиялық күйін және қоршаған ортаға қатысты танымын бейнелі түрде жеткізіп, өлеңнің көркемдік әсерін күшейтеді.

Сонымен қатар қайталау тәсілі қара өлеңнің құрылымдық тұтастығын қамтамасыз етіп, негізгі ойдың есте сақталуына және эмоционалдық әсердің артуына ықпал етеді. Тұрақты тіркестер халықтың ғасырлар бойы жинақталған тәжірибесін, дүниетанымын және ұлттық ерекшелігін танытып, ойды ықшам әрі әсерлі жеткізу қызметін атқарады. Осы көркемдік құралдардың өзара сабақтастығы қара өлеңнің поэтикалық табиғатын айқындап, оның ұлттық мәдени мұра ретіндегі құндылығын көрсетеді. Демек, қара өлеңдегі ұлттық-мәдени символдар, метафора, теңеу, қайталау және тұрақты тіркестер жеке-дара қолданылатын тілдік бірліктер емес, бір-бірімен тығыз байланысқан тұтас көркемдік жүйенің құрамдас бөліктері болып табылады. Олардың кешенді қолданысы қара өлеңнің мазмұндық тереңдігін арттырып, қазақ халқының дүниетанымы мен мәдени болмысын көркем түрде танытуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Үсенова А.Қ. Қазіргі қазақ өлеңінің құрылысы: дәстүр және даму үрдістері: филол. ғыл. докт. дис. автореф. – Астана, 2010. – 46 б.
- 2 Алпысбаева Қ. Ш. Уәлиханов – фольклортанушы: филол. ғыл. канд. дис. автореф. – Алматы, 1998. – 28 б.
- 3 Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы, 1960. – 247 б.
- 4 Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. – Алматы: Ғылым, 1973. – 211 б.
- 5 Уахатов Б. Қазақтың халық өлеңдері. – Алматы: Ғылым, 1974. – 288б.
- 6 Сейдімбек А. Мың бір маржан. – Алматы: Өнер, 1989. – 256 б.
- 7 Оразақын А. Қара өлең. – Алматы: Жалын, 1997. – 640 б.
- 8 Бәбіжан Б. Қазақтың жүз қара өлеңі. – Алматы: Сорос-Қазақстан қоры, 2002. – 256 б.
- 9 Уахатов Б. Қазақтың тұрмыс-салт жырларының типологиясы. – Алматы: Ғылым, 1983. – 157 б.
- 10 Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.
- 11 Бабалар сөзі: жүйелі жинақ. Т.70. Қара өлең. – Астана: Фолиант, 2011. – 504 б.
- 12 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / ред. Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
- 13 Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 318 б.
- 14 Жұмағалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы: Мектеп, 1969. – 243 б.
- 15 Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977. – 712 б.

БЕКБОСЫНОВА, А.Х., АКРАМОВА, М.Ж.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОД И ФУНКЦИЯ ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В КАРА ОЛЕНЕ

В статье рассматриваются художественные функции национально-культурных символов, метафор, сравнений, повторов и устойчивых выражений в казахском народном поэтическом жанре «кара олен». На основе текстового материала анализируются особенности данных языковых единиц в передаче поэтической мысли, отражении национального мировоззрения и создании художественной образности. В результате исследования установлено, что средства выразительности в этих произведениях взаимосвязаны и образуют целостную систему.

Ключевые слова: кара олен, национально-культурный символ, метафора, сравнение, повтор, устойчивое выражение, поэтика.

BEKBOSSYNNOVA A. Kh., AKRAMOVA M. Zh.

THE NATIONAL AND CULTURAL CODE AND THE FUNCTION OF LINGUISTIC AND POETIC DEVICES IN QARA OLEN (KAZAKH TRADITIONAL VERSE)

The article examines the artistic functions of national and cultural symbols, metaphors, similes, repetitions and fixed expressions in "kara olen," a genre of Kazakh folk poetry. Based on the textual material, the study analyzes the features of these linguistic units in conveying poetic thought, reflecting the national worldview, and creating artistic imagery. The research reveals that the expressive means in these works are interconnected and form an integrated artistic system.

Keywords: "kara olen", national and cultural symbol, metaphor, simile, repetition, fixed expression, poetics.

Авторлар туралы мәліметтер:

Бекбосынова Асия Хасанқызы – филология ғылымдарының кандидаты, тілдер және әдебиет теориясы кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан Республикасы.

Акрамова Мафтуна Жусипбековна – «6B01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының 4-курс студенті, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан Республикасы.

Бекбосынова Асия Хасановна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры теории языков и литературы, Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, г. Костанай, Республика Казахстан.

Акрамова Мафтуна Жусипбековна – студентка 4 курса образовательной программы «6B01701 – Казахский язык и литература», Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, г. Костанай, Республика Казахстан.

Bekbossynova Assiya Khassanovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of theory of languages and literature, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Republic of Kazakhstan.

Akramova Maftuna Zhussipbekovna – 4th-year student, “6B01701 – Kazakh Language and Literature” educational program, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 811.512.122

Бекбосынова, А.Х.,
филология ғылымдарының кандидаты,
тілдер және әдебиет теориясы кафедрасының
қауымдастырылған профессоры,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай қ., Қазақстан Республикасы
Инагамжанова, И.У.,
«6B01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті» ББ
4-курс студенті,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ,
Қостанай қ., Қазақстан Республикасы

**С.ТОРАЙҒЫРОВ «ҚАМАР СҰЛУ» РОМАНЫНЫҢ
ТІЛДІК-КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ**

Түйін

Мақалада Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Қамар сұлу» романының тілдік-көркемдік ерекшеліктері қарастырылды. Роман тіліндегі кірме сөздердің қолданысы, ауызекі сөйлеу стилінің белгілері, авторлық қолданыстар мен көпмағыналы сөздердің көркемдік қызметі талданады. Сонымен қатар шығармадағы мінездеу, портрет, диалог және монолог кейіпкер бейнесін жасаудағы рөлі айқындалады. Зерттеу барысында роман тілінің ХХ ғасыр басындағы қазақ қоғамының тарихи-әлеуметтік болмысын танытудағы маңызы анықталып, көркемдік құралдардың авторлық идеяны жеткізудегі қызметі сараланды. Нәтижесінде шығарма тілінің ұлттық дүниетаныммен, дәуір шындығымен және кейіпкерлердің рухани әлемімен тығыз байланыста қалыптасқаны дәлелденді.

Түйінді сөздер: тілдік ерекшелік, кірме сөздер, мінездеу, портрет, диалог, монолог, кейіпкер бейнесі, әйел теңсіздігі, ұлттық таным.

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА

«ҚМПИ Жаршысы» журналы педагогика, әлеуметтік-гуманитарлық, физика-математикалық, техникалық, биологиялық, химиялық-технологиялық, экономикалық ғылымдар және экология, халықаралық байланыстар салалары бойынша бұрын жарияланбаған өзекті ізденіс нәтижелері туралы мақалаларды жариялайды.

Редакциялық алқа мүшелері журнал материалдарының мазмұнына сын-пікір білдіргеннен кейін басылымға ұсыну шешімі шығарылады. Қабылданбаған мақалаларды редакциялық алқа мүшелері қайта қарастырмайды.

Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарияланады.

Журнал жыл барысында төрт рет шығарылады (қаңтар, сәуір, шілде, қазан).

«Қазпошта» АҚ-ның кез келген бөлімінде журналға жазылу мүмкіндігі қарастырылған. Жазылым индексі 74081.

Ұжымда жоғары білікті редакторлар құрамы жұмыс істейді, барлық мақалалар сараптамалық талдаудан және редакциялық өңдеуден өтеді, сондай-ақ плагиаттан тексеріледі. Мақаланы жариялау туралы түпкілікті шешімді редакциялық алқа рецензия қорытындысына сәйкес қабылдайды.

Мақалалар келесі бөлімдер бойынша топтастырылады:

- Білім беру;
- Гуманитарлық ғылымдар және өнер;
- Жаратылыстану ғылымдары;
- Инжиниринг және технологиялар;
- Әлеуметтік ғылымдар

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мәтіннің көлемі сөз аралықтары мен сілтемелерді қоса алғанда 15000-нан 60000 таңбаға дейін болуы қажет (0,3-тен 1,5 баспалық параққа дейін, яғни 5–24 бет).

Мәтіннің рәсімделуіне қойылатын техникалық талаптар:

Қаріп – Times New Roman, өлшемі – 12, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша.

Жиектері: барлық жағынан 2 см.

Жоларалық интервал: бірлік.

Абзацтар аралығы «Алдында» – жоқ, «Кейін» – жоқ.

Азат жол– 1,25 см.

Мәтін: парақта бір бағана.

Мақаланың басқы беті келесі ақпараттарды қамтуы қажет:

1. *ӘОЖ коды.* Беттің сол жағына қалың қаріппен жазылады. Авторлық материалға ӘОЖ кодын мына сілтеме арқылы алуға болады: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Автордың аты-жөні.* Беттің оң жағына қалың қаріппен ӘОЖ кодынан бір тармақ төмен жазылады.

3. *Авторлар туралы ақпарат.* Беттің оң жағына көлбеу әріптермен жазылады: автордың ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, қызметі, қызмет орны, қаласы, мемлекеті.

4. *Мақала атауы.* Беттің ортасында бас әріптермен және қалың қаріппен жазылады.

5. *Мақала түйіні.* «Түйін» сөзі (орыс. «Аннотация», ағылш. «Abstract») беттің ортасында қалың қаріппен мақала атауынан бір тармақ төмен жазылады. Түйін мақаланың жарияланатын тілінде жазылады. Түйін мәтіні: сөз аралықтарын қоса алғанда 500–800 таңба, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша, шегініс – оң және сол жақтан 2 см, азат жол– 1,25 см. Мақала тілінде жазылған түйінді мақала тілінде жазылған түпкі түйінмен (резюме) ауыстыру мүмкіндігі қарастырылған.

6. *Мақаланың түпкі түйіні.* Мақала жарияланатын тілден бөлек, мақала атауының аудармасымен екі тілде жазылады. Түпкі түйін мәтіні: көлбеу әріптермен әдебиеттер тізімінен кейін 1 тармақ төмен жазылады, сөз аралықтарын қоса алғанда 500–800 таңба, мәтіннің туралануы – беттің ені бойынша, азат жол– 1,25 см.

7. *Кілт сөздер* (5–8 сөз және/немесе сөз тіркесі). Кілт сөздер үш тілде сәйкесінше «Түйін» және «Түпкі түйіннен» төмен жазылады. «Кілт сөздер» тіркесі (орыс. «Ключевые слова», ағылш. «Key words»): қалың әріптермен, беттің сол жағына жазылады, шегініс – оң және сол жақтан 2 см, «Кілт сөздер» тіркесінен кейін қос нүкте қойылады, ары қарай кілт сөздер жазылады.

8. *Негізгі мәтін* келесі бөлімдерден тұрады:

1) *Kіріспе* (орыс. – Введение, ағылш. – Introduction).

2) *Материалдар және әдістер* (орыс. – Материалы и методы, ағылш. – Materials and methods).

3) *Нәтижелер* (орыс. – Результаты, ағылш. – Results).

4) *Талқылау* (орыс. – Обсуждение, ағылш. – Discussion).

5) *Қорытынды* (орыс. – Выводы, ағылш. – Conclusions).

6) *Ризашылық білдіру* (орыс. – Благодарности, ағылш. – Appreciation).

3 және 4 бөлімдер біріктірілуі мүмкін, 6 бөлім – қажеттілік туындаған жағдайда ғана жазылады.

Мақала бөлімдері нөмірленуі тиіс. Сандардан кейін нүкте қойылмайды. Бөлім атауларының жазылуы: қаріп– Times New Roman, өлшемі – 12, қалың қаріппен, туралануы– беттің сол жағында.

Мәтінде белгілі бір тармақты немесе тізімді белгілеуде араб сандары қолданылады.

9. *Әдебиеттер тізімі* (орыс. – Список литературы, ағылш. – References). Әдебиеттер тізімі мақаладан кейін жазылады. «Әдебиеттер тізімі» тіркесі қалың қаріппен жазылады, қаріп өлшемі – 12, шегініс – 1,25 см.

Дереккөздер туралы ақпаратты мәтінде дереккөздерге сілтеменің жасалу реті бойынша орналастырып, араб сандарымен нөмірлеу қажет. Сандардан кейін нүкте қойылмайды. Шрифт өлшемі – 11, шегініс – 1,25 см.

Қолданылған дереккөздерге сілтемелер тік жақшаның ішінде келтірілгені абзал. Библиографиялық жазу түпнұсқа тілінде орындалады.

Кітаптардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, кітаптың аты, жарияланған орны, басылымы, шыққан жылы, беттер. Мысалы: Семенов В.В. Философия: итог тысячелетий. Философская психология. – Пушино: ПНЦ РАН, 2000. – Б. 60–65.

Журнал, мерзімді басылымдардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, мақала атауы, журнал атауы, жылы, басылым нөмірі, беттер. Мысалы: Голубков Е.П. Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 1. – Б. 89–104.

Жинақтардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: автордың (авторлардың) тегі, аты-жөнінің басқы әріптері, мақала атауы, жинақ атауы, басылым жылы, беттер. Мысалы: Зимин А.И. Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф. – М.: Наука, 1996. – Б. 77–79.

Электрондық ресурстардың шығыс деректерінің жазылу тәртібі: мақала атауы, автор туралы ақпарат, мақаланың шығу орны, мерзімі, сонымен қатар, ақпараттық тасымалдаушы, жүйелік талаптар, ғаламтор ресурстарын қолдану мүмкіндіктері (Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые, граф., зв. дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв. карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал. – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsor.org>).

10. *Кестелерді жасау.* Әрбір кестенің реттік нөмірі мен атауы болуы шарт. Кесте нөмірі және атауы кестенің жоғары жағына орналастырылады. Көлбеу әріптермен жазылған «Кесте 1» («Таблица 1», «Table 1») сөзінен кейін сызықша қойылып, кесте атауы қалыпты әріптермен жазылады, туралануы – беттің ортасында, шрифт өлшемі – 11, кестедегі мәтіннің туралануы – беттің сол жағы.

11. *Графикалық материалдар* «Microsoft Graph» немесе «Excel» бағдарламаларында орындалуы қажет және сканерден өткізілмеуі қажет.

Графикалық бейнелер сурет немесе біртұтас объект ретінде берілуі тиіс. Графикалық объектілер беттің белгіленген жиектерінен аспай, бір беттен артық болмауы қажет.

Әрбір объектінің нөмірі және атауы болуы керек. Объект нөмірі мен атауы объектіден төмен орналасуы қажет. Шрифт өлшемі – 11, мәтіннің орналасу қалпы – беттің сол жағы.

12. *Формулалардың берілуі.* Математикалық формулаларды формулалар редакторы «Microsoft Equation» арқылы белгілеу қажет. Олар жақша ішінде оң жақтан нөмірленеді. Формулалар көп болған жағдайда әрбір бөлімнің формулаларын тәуелсіз нөмірлеу ұсынылады.

13. *Мақалаға міндетті түрде тіркелетін ақпараттар:*

– автор туралы ақпарат (үш тілде): тегі, аты, әкесінің аты, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі, жұмыс орны (ЖОО, мекеме атауы, факультет, кафедра), жұмыс және ұялы телефон нөмірі;

– ғылым кандидаты, докторы немесе PhD докторының мақалаға қатысты сын-пікірі (ғылыми дәрежесіз авторлар үшін).

Редакция ұсынылған барлық материалдарға сын-пікір білдіруге міндетті емес және материалдары қабылданбаған авторлармен пікірталасқа түспейді.

Авторлардың пікірлері редакцияның көзқарасымен сәйкес келе бермейді. Қолжазбаларға рецензия берілмейді және қайтарылмайды. Ұсынылған материалдардың дұрыстығына автор жауапты. Қайта басылған материалдарды журналға сүйеніп шығару міндетті.

**Мақалалардың қабылдануы және жариялануы бойынша
сауалдар туындаған жағдайда мына мекен-жайға жүгінініз:**

Қазақстан Республикасы, 110000, Қостанай қ., Байтұрсынов көш., 47
ҚР БҒМ «Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті» КЕАҚ
БСН 200740006481, БЖК КСJBKZKX
ЖСК KZ398562203108711441 «Банк Центр Кредит» АҚ

Қазақстан Республикасы, 110000, Қостанай қ., Байтұрсынов көш., 47
№007 каб. Тел.: 8-777-581-51-20
E-mail: vestnik.kru@ksu.edu.kz

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «ҚМПИ Жаршысы» публикует статьи об оригинальных и ранее не печатавшихся результатах исследований в области педагогических, социально-гуманитарных, физико-математических, технических, биологических, химико-технологических, экономических наук, по экологии, международным научным связям и т.п.

Решение о публикации принимается редакционной коллегией журнала после рецензирования. Отклоненные статьи повторно редколлегией не рассматриваются.

Статьи публикуются на казахском, русском, английском языках.

Журнал выходит четыре раза в год (январь, апрель, июль, октябрь).

Подписку на журнал можно оформить в любом почтовом отделении АО «Казпочта». Подписной индекс 74081.

Работает профессиональный редакторский состав, все статьи проходят экспертную оценку и редактуру, а также проверяются на плагиат. Решение о публикации принимается редакционной коллегией журнала после рецензирования.

Статьи распределяются согласно следующим разделам:

- Образование;
- Гуманитарные науки и искусство;
- Естественные науки;
- Инжиниринг и технологии;
- Социальные науки

Требования к статьям:

Объем текста статьи должен быть от 15000 до 60000 знаков, включая пробелы и сноски (от 0,3 до 1,5 печатных листов, т.е. от 5 до 24 страниц).

Технические требования к оформлению текста:

Шрифт: Times New Roman, размер шрифта – 12, выравнивание текста – по ширине страницы.

Поля: по 2 см со всех сторон.

Междустрочный интервал: одинарный.

Интервал между абзацами «Перед» – нет, «После» – нет.

Отступ «Первой строки» – 1,25.

Текст: одна колонка на странице.

Первая (титульная) страница статьи должна содержать следующую информацию:

1. *Код УДК.* Полуужирный, положение по левому краю страницы. Присвоить УДК авторскому материалу можно здесь: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Ф.И.О. автора.* Полуужирный курсив, положение на странице – по правому краю через строку после кода УДК.

3. *Сведения об авторе.* Курсив, положение на странице – по правому краю: ученая степень, ученое звание, должность, место работы, город, страна.

4. *Заглавие.* Прописные буквы, полуужирный, положение по центру страницы.

5. *Аннотация к статье.* Слово «Аннотация» (каз. «Түйін», англ. «Abstract»), полуужирный, положение по центру страницы, через строку после заглавия. Аннотация оформляется на языке статьи. Допускается замена аннотации на языке статьи на резюме на языке статьи. Текст аннотации: 500–800 знаков с пробелами, курсив, выравнивание по ширине страницы, отступы слева и справа – по 2 см, отступ «Первой строки» – 1,25.

6. *Резюме к статье.* Оформляется на двух языках, отличных от языка статьи, с переводом названия статьи. Текст резюме: курсивный, после списка литературы через интервал, 500–800 знаков с пробелами, положение по ширине текста, отступ «Первой строки» – 1,25.

7. *Ключевые слова* (от 5 до 8). Ключевые слова пишутся на трех языках, размещаются соответственно под «Аннотацией» и «Резюме». Фраза «Ключевые слова» (каз. «Кілт сөздер», англ. «Key words»): полуужирный, отступы слева и справа – по 2 см, после фразы ставится

двоеточие. Сами ключевые слова указываются после фразы «Ключевые слова» в той же строке, через запятую.

8. *Основной текст* делится на следующие разделы:

1) *Введение* (каз – Kіріспе, англ. – Introduction).

2) *Материалы и методы* (каз. – Материалдар мен әдістер, англ. – Materials and Methods).

3) *Результаты* (каз. – Нәтижелер, англ. – Results).

4) *Обсуждение* (каз. – Талқылау, англ. – Discussion).

5) *Выводы* (каз. – Қорытынды, англ. – Conclusions).

6) *Благодарности* (каз. – Ризашылық білдіру, англ. – Appreciation).

Разделы 3 и 4 могут объединяться, раздел 6 – по необходимости.

Разделы статьи должны быть пронумерованы, необходимо нумеровать арабскими цифрами без точки. Оформление заголовков разделов – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, положение по левому краю страницы.

При выделении в тексте отдельных пунктов или списков следует использовать только арабские цифры.

9. *Список литературы* (каз. – Әдебиеттер тізімі, англ. – References). Список литературы приводится в конце статьи и озаглавливается «Список литературы» – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, отступ «Первой строки» – 1,25.

Сведения об источниках следует располагать в порядке появления ссылок на источники в тексте, нумеровать арабскими цифрами без точки, размер шрифта – 11, отступ «Первой строки» – 1,25 см. Ссылки на использованные источники следует приводить в квадратных скобках. Библиографическая запись выполняется на языке оригинала.

Выходные данные *книг* обязательно включают: фамилию автора (авторов), инициалы, название, место издания, издательство, год издания, страницы. Например: Семенов В.В. Философия: итог тысячелетий. Философская психология. – Пушино: ПНЦ РАН, 2000. – С. 60–65.

Выходные данные *статей из журналов и периодических изданий* указываются в следующем порядке: фамилия автора (авторов), инициалы, название статьи, название журнала, год, номер издания, страницы. Например: Голубков Е.П. Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 1. – С. 89–104.

Выходные данные *сборников* указываются в следующем порядке: фамилия автора (авторов), инициалы, название статьи, название сборника, год издания, страницы. Например: Зимин А.И. Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф. – М.: Наука, 1996. – С. 77–79.

Выходные данные *электронных ресурсов* содержат информацию об авторе, названии, дате и месте издания или публикации, также указывается информационный носитель, системные требования, режим доступа (к интернет-ресурсам) (Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые, граф., зв. дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв.карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал. – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsor.org>).

10. *Оформление таблиц*. Каждая таблица должна быть пронумерована и иметь заголовок. Номер таблицы и заголовок размещаются над таблицей. Номер оформляется как «Таблица 1» («Кесте 1», «Table 1»), стиль шрифта – курсивный. Заголовок таблицы размещается через тире, шрифт – Times New Roman, размер – 11, по центру страницы, стиль

шрифта – обычный. Положение текста в таблице по левому краю, шрифт – Times New Roman, размер – 11.

11. Оформление графических материалов. Графические материалы должны быть подготовлены с помощью программ «Microsoft Graph» или «Excel» без использования сканирования.

Графические объекты должны быть в виде рисунка или сгруппированных объектов.

Графические объекты не должны выходить за пределы полей страницы и превышать одну страницу.

Каждый объект должен быть пронумерован и иметь заголовок. Номер объекта и заголовков размещаются под объектом. Номер оформляется как «Рисунок 1» («Сурет 1», «Picture 1»), шрифт – Times New Roman, курсив, размер – 11, положение текста на странице по центру. Далее следует название, шрифт – Times New Roman, размер – 11, стиль шрифта – обычный.

12. Оформление формул. Математические формулы оформляются через редактор формул «Microsoft Equation». Их нумерация проставляется с правой стороны в скобках. При большом числе формул рекомендуется их независимая нумерация по каждому разделу.

13. К статье обязательно прилагаются:

– сведения об авторе (на трех языках): фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, должность, место работы (название вуза, организации, факультет, кафедра), рабочий и мобильный телефоны;

– рецензия кандидата или доктора наук, доктора PhD(для авторов без ученой степени).

Редакция не несет обязательств по рецензированию всех поступающих материалов и не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции. За достоверность предоставленных материалов ответственность несет автор. При перепечатке материалов ссылка на журнал обязательна.

По всем вопросам приема и публикации статей обращаться по адресу:

Республика Казахстан, 110000, г. Костанай, ул. Байтурсынова, 47
НАО «Костанайский региональный университет
имени Ахмет Байтұрсынұлы» МОН РК
БИН 200740006481, БИК КСJBKZKX
ИИК KZ398562203108711441 в АО «Банк Центр Кредит»

Республика Казахстан, 110000, г. Костанай, ул. Байтурсынова, 47
№007 каб. Тел.: 8 (777) 581-51-20
E-mail: vestnik.kru@ksu.edu.kz

INFORMATION FOR AUTHORS

The journal «KMPI Zharshysy» is responsible for publishing the articles with original content on the results of research in the fields of pedagogical, social-humanitarian, physical and mathematical, technical, biological, chemical-technological, economical sciences, and ecology, international scientific relationships and etc. which were not printed previously.

The decision to publish an article is considered by the editorial board of the journal after peer review. Rejected articles are not considered again by the editorial board.

Articles are published in Kazakh, Russian and English languages.

The journal is published four times a year (January, April, July, October).

A subscription to the journal can be obtained at any post office of JSC "Kazpost". Subscription index 74081.

All submitted manuscripts undergo expert peer review, professional editing, and plagiarism screening. Final decisions regarding publication are made by the journal's editorial board based on the results of peer review.

Articles are published under the following sections:

- Education
- Humanities and the Arts
- Natural Sciences
- Engineering and Technology
- Social Sciences

Article requirements:

The volume of the text of the article should be between 15,000 and 60,000 signs, including spaces and footnotes (from 0,3 to 1,5 printed page, i.e. 5-24 pages).

Technical requirements for the decoration of the text:

Font: Times New Roman, size – 12, alignment – width of the page.

Field: on 2 cm from all directions.

Line spacing: single.

Spacing between paragraphs «Before» – no, «After» – no.

Indentation of "The first line" – 1,25.

Text: one column on the page.

The first (titular) page of the article must include the following information:

1. *UDC code*. Boldface, position on the left side of the page. Assign the UDC to copyright material can be available here: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Full name of the author*. Bold italic, position on the right edge of the page through the line after the UDC code.

3. *Information about authors*. Font style – italic, position on the right edge of the page: academic degree, academic title, position, place of work, city, country.

4. *Title*. Uppercase letters, bold, position – at the center of the page.

5. *Abstract to the article*. The word «Abstract» (kaz. «Түйін», rus. «Аннотация»), boldface, position – at the center of the page, in a line after the title. Abstract is made in the language of the article. It is possible to replace the abstract on the language of the article to the summary on the language of the article. Text of abstract: 500–800 signs including spaces, italics, position – the width of text, indents on the left and right – 2 cm, indentation of "the first line" – 1.25.

6. *Summary of the article*. It is made out in two languages differ from the language of the article, with the translation of the title of the article. Text of summary: italic, after references, 500–800 signs including spaces, alignment – the width of page, indentation of "the first line" – 1.25.

7. *Key words* (from 5 to 8). Key words are written in three languages, are located accordingly under the «Abstract» and «Summary». The phrase «Key words» (kaz. «Кілт сөздер», rus. «Ключевые слова»): boldface, indents on the left and right – 2 cm, after the phrase there is a colon. Key words are written after the phrase "Key words" in the same line, separated by a comma.

8. *Main text of the article* consists of the following parts:

- 1) *Introduction* (kaz. – Кіріспе, rus. – Введение).
- 2) *Materials and Methods* (kaz. – Материалдар мен әдістер, rus. – Материалы и методы).
- 3) *Results* (kaz. – Нәтижелер, rus. – Результаты).
- 4) *Discussion* (kaz. – Талқылау, rus. – Обсуждение).
- 5) *Conclusions* (kaz. – Қорытынды, rus. – Выводы).
- 6) *Appreciation* (kaz. – Ризашылық білдіру, rus. – Благодарности).

Parts 3 and 4 may be combined, part 6 – if it is necessary.

Parts of the article should be numbered, Arabic numerals without a dot. Headings of parts – font Times New Roman, size – 12, boldface, position on the left side of the page.

While highlighting only Arabic numerals should be used in the text of selected items or lists.

9. *References* (kaz. – Әдебиеттер тізімі, rus. – Список литературы). References should be listed at the end of the article and headlined as «References» – font Times New Roman, font size – 12, boldface, indent 1.25.

Information about the sources should be arranged in order of appearance of references to sources in the text, and numbered in Arabic numerals without a dot, font size – 11, indent 1.25 cm. References to the sources used should be given in square brackets. Bibliographic record is made in language of the original source.

Output data of *books* must include: surname of the author (authors), initials, name, place of publication, publisher, year of publication, number of pages. For example: Семенов, В.В. *Философия: итог тысячелетий. Философская психология.* – Пушино: ПНЦРАН, 2000. – Р. 60–65.

Output data of *articles from journals and periodicals* must include: surname of the author (authors), initials, title of the article, title of the journal, year, number of publication, number of pages. For example: Голубков Е.П. *Маркетинг как концепция рыночного управления // Маркетинг в России и за рубежом.* – 2001. – № 1. – Р. 89–104.

Output data of *collections* is indicated in the following order: surname of the author (authors), initials, title of the article, title of the collection, year of publication, number of pages. For example: Зимин А.И. *Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф.* – М.: Наука, 1996. – Р. 77–79.

Output data of *electronic resources* provides information about the author, title, date and place of edition, or publication, also indicates the information carrier, system requirements, access mode (to the Internet resources) (*Художественная энциклопедия зарубежного классического искусства [Электронный ресурс].* – Электрон. текстовые, граф., зв. дан. и прикладная прогр. (546 Мб). – М.: Большая Рос. энцикл. [и др.], 1996. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) + рук. Пользователя (1 с.). – Систем. требования: ПК 486 или выше; 8 Мб ОЗУ; Windows 95 или новее; SVGA 32768 и более цв.; 640x480; 4x CD-ROM дисковод; 16 бит. зв.карта; мышь; Faulkner, A., Thomas, P. *Проводимые пользователями исследования и доказательная медицина [Электронный ресурс] // Обзор современной психиатрии: электронный журнал.* – 2002. – Вып. 16. – Режим доступа: <http://www.psyobsor.org>).

10. *Design of tables.* Each table should be numbered and titled. Table number and heading are placed above the table. Number is issued as «Table 1» («Кесте 1», «Таблица 1»), font style – italic. Table heading is placed by a dash, font – Times New Roman, size – 11, font style – regular, at the center of the page. The position of the text in the table – to the left, the font – Times New Roman, size – 11.

11. *Design of graphic materials.* Graphic materials should be prepared by using the programs «Microsoft Graph» or «Excel» without scanning.

Graphical objects should be presented as a picture or grouped objects.

Graphical objects should not extend beyond the page margins, and have no more than one page.

Each object must be numbered and titled. Number of the object and title are placed under the object. Number is presented as «Picture 1» («Сурет 1», «Рисунок 1»), the font – Times New Roman, italic, size – 11, position of the text—at the center of the page. Then, the title – the font – Times New Roman, size – 11, font style – regular.

12. *Design of formulas.* Mathematical formulas are made through the «Microsoft Equation» formula editor. The numbering is affixed to the right in brackets. If there is a large number of formulas it will be recommended their independent numbering for each section.

13. *The article must have:*

- information about the author: surname, name, patronymic, academic degree, academic title, position, place of work (name of institution, organization, faculty, department), office and mobile phone numbers;

- review of the candidate or doctor of sciences, PhD doctors (for authors without scientific degree).

Editors are not liable for reviewing all incoming materials and do not enter into a discussion with the authors of rejected materials.

The views expressed by the authors do not necessarily reflect those of the editorial board. The author(s) shall responsible for the accuracy of the submitted materials. Reprinting of materials is permitted only with appropriate reference to the journal.

On all questions of reception and publication of articles contact us at:

Republic of Kazakhstan, 110000, Kostanay, Baitursynov street, 47
NLC «Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University» MES RK
BIN 200740006481 BIC KCJBKZKX
IIC KCJBKZKX AO «BankCentrCredit»

Republic of Kazakhstan, 110000, Kostanay, Baitursynov street, 47
office №007. Tel.: 8 (777) 581-51-20
E-mail: vestnik.kru@ksu.edu.kz

МАЗМҰНЫ

БІЛІМ БЕРУ

Берденова, С.Ж. ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАҒДАРЛАМАЛАР БОЙЫНША ОҚИТЫН СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ЖӘНЕ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ОРЫС ТІЛІ САБАҚТАРЫ АРҚЫЛЫ ДАМУЫ	3
Оспан, Н.А., Ибраева, Р.Ж., Бекмухамбетова, Л.С., Ахметчина, Т.А. ВОЛЕЙБОЛ САБАҚТАРЫ АРҚЫЛЫ 13–15 ЖАСТАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	7
Радченко, Т.А. МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН ОҚЫТУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ: МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ	12
Рустемова, А.Б., Шалгимбекова, К.С. БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ЖОБАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ	18
Сегізбаева, К.К., Невзорова, А.О. ӘЙЕЛ БЕЙНЕЛЕРІН ЖАСАУДЫҢ ТІЛДІК ҚҰРАЛДАРЫН А.С. ПУШКИННІҢ «КАПИТАН ҚЫЗЫ» ПОВЕСІ НЕГІЗІНДЕ МЕКТЕПТЕ ТАЛДАУ ӘДІСТЕМЕСІ	28
Соломахин, Р.Р. СТУДЕНТТЕРДІ КӘСІБИ БАҒДАРЛАНҒАН ДАЯРЛАУДА ІСКЕРЛІК ОЙЫНДАРДЫ ТИІМДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ	33
Тәуекел, Қ.Ф., Ибраева, Р.Ж., Бекмухамбетова, Л.С., Ахметчина, Т.А. 13-15 ЖАСТАҒЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТӨЗІМДІЛІГІ МЕН ЖЫЛДАМДЫҒЫН ФУТБОЛ ЖАТТЫҒУЛАРЫ АРҚЫЛЫ ЖЕТІЛДІРУ	45

ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӨНЕР ҒЫЛЫМДАРЫ

Бекбосынова, А.Х., Акрамова, М.Ж. ҚАРА ӨЛЕНДЕГІ ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ КОД ЖӘНЕ ЛИНГВОПОЭТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ	51
Бекбосынова, А.Х., Инагамжанова, И.У. С.ТОРАЙҒЫРОВ «ҚАМАР СҰЛУ» РОМАНЫНЫҢ ТІЛДІК-КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ	61
Сегізбаева, К.К., Каджая, А.М. АВТОБИОГРАФИЯ ҚАЗІРГІ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАҒЫ ЖЕКЕ ЖӘНЕ МӘДЕНИ ТӘЖІРИБЕНІ ҰҒЫНУДЫҢ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ	71
Шалгимбеков, А.Б. ҚОСТАНАЙ УЕЗІ АУМАҒЫН ҚОНЫС АУДАРУ АРҚЫЛЫ ИГЕРУ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ФЕДОРОВ АУДАНЫ ЕЛДІ МЕКЕНДЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ (ХІХ ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ – ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ)	76
Шалгимбеков, А.Б., Тутаев, И.Т. ХХ ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – ХХІ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИНГУШ ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ТАРИХЫ (ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА)	80

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

Ергалиева, Э.М., Рулёва, М.М., Быченко, А.А. АУЫР МЕТАЛЛ ИОНДАРЫНЫҢ МӨЛШЕРІН ТӨМЕНДЕТУГЕ АРНАЛҒАН ФОТОКАТАЛИТИКАЛЫҚ БОЯУДЫ ӨЗІРЛЕУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ (МЫС МЫСАЛЫНДА)	88
Тастанов, М.Ф., Жарлыгасова, Э.З. ГЕЛЬМГОЛЬЦ ТЕҢДЕУІНЕ ҚОЙЫЛҒАН НЕЙМАН ЖӘНЕ АРАЛАС ЕСЕПТЕРІН МОНТЕ-КАРЛО ӘДІСТЕРІМЕН ШЫҒАРУ	93
Тастанов, М.Г., Нургельдина, А.Е. МОНТЕ-КАРЛО ӘДІСТЕРІМЕН ПАРАМЕТРДЕН ТӘУЕЛДІ ИНТЕГРАЛДАРДЫ ЕСЕПТЕУ	101
Молданова, Г.Ж., Сәпи, А.Д., Тен, А.Ю. ЖАҢА N-АЛКОКСИАЛКИЛ-4-ПИПЕРИДИН-КЕТОКСИМДЕРДІҢ ДӘРІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН КОМПЬЮТЕРЛІК БОЛЖАУ	106

ИНЖИНИРИНГ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯ

Абрамов, А.Н., Саидов, А.М., Калитка, Д.А. СҮТТІҢ САҚТАУ МЕРЗІМІН ҰЗАРТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ	115
Ильченко, Е.В., Саидов, А.М., Калитка, Д.А. МАКАРОН ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНДА ТОПИНАМБУР ҰНТАҒЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	122
Савин, К.Н., Саидов, А.М., Калитка, Д.А. НАН-ТОҚАШ ӨНДІРІСТЕРІН АВТОМАТТАНДЫРУДЫҢ ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	129

ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР

<i>Ибраева, Р.Ж., Ибраева, К.Ж., Бекмухамбетова, Л.С., Ахметчина, Т.А.</i> ЖЕНЕВА КОНВЕНЦИЯЛАРЫ НОРМАЛАРЫН ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАДА ҚОЛДАНУ ТЕТІКТЕРІ	138
<i>Ибраева, Р.Ж., Мамбетова, К.А., Бекмухамбетова, Л.С., Ахметчина, Т.А.</i> ДЗЮДО КҮРЕСШІЛЕРІНІН ЖАРЫС АЛДЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КҮЙЗЕЛІСТІ БАСҚАРУ ТӘСІЛДЕРІ	143
АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА	149

СОДЕРЖАНИЕ

ОБРАЗОВАНИЕ

Берденова, С.Ж. ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ	3
Оспан, Н.А., Ибраева, Р.Ж., Бекмухамбетова, Л.С., Ахметчина, Т.А. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ 13-15 ЛЕТ НА УРОКАХ ВОЛЕЙБОЛА.....	7
Радченко, Т.А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ ШКОЛЬНИКОВ: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ	12
Рустемова, А.Б., Шалгимбекова, К.С. ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ	18
Сегизбаева, К.К., Невзорова, А.О. МЕТОДИКА АНАЛИЗА ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ СОЗДАНИЯ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В ПОВЕСТИ А.С. ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА» В ШКОЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ	28
Соломахин, Р.Р. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДЕЛОВЫХ ИГР В ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ.....	33
Тәуекел, Қ.Ғ., Ибраева, Р.Ж., Бекмухамбетова, Л.С., Ахметчина, Т.А. ПОВЫШЕНИЕ ВЫНОСЛИВОСТИ И СКОРОСТИ ШКОЛЬНИКОВ В ВОЗРАСТЕ 13-15 ЛЕТ ПОСРЕДСТВОМ ВЫПОЛНЕНИЯ ФУТБОЛЬНЫХ УПРАЖНЕНИЙ	45

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ И ИСКУССТВО

Бекбосынова, А.Х., Акрамова, М.Ж. НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ КОД И ФУНКЦИЯ ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В КАРА ОЛЕНЕ	51
Бекбосынова, А.Х., Инагамжанова, И.У. ЯЗЫКОВО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОМАНА С. ТОРАЙГЫРОВА «КАМАР СУЛУ»	61
Сегизбаева, К.К., Каджая, А.М. АВТОБИОГРАФИЯ КАК ФОРМА ОСМЫСЛЕНИЯ ЛИЧНОГО И КУЛЬТУРНОГО ОПЫТА В СОВРЕМЕННОЙ ГУМАНИТАРНОЙ НАУКЕ	71
Шалгимбеков, А.Б. ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКОЕ ОСВОЕНИЕ ТЕРРИТОРИИ КУСТАНАЙСКОГО УЕЗДА И ФОРМИРОВАНИЕ НАСЕЛЁННЫХ ПУНКТОВ СОВРЕМЕННОГО ФЁДОРОВСКОГО РАЙОНА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА)	76
Шалгимбеков, А.Б., Тутаев, И.Т. ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ ИСТОРИЯ ИНГУШСКОГО НАРОДА В КАЗАХСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ)	80

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Ергалиева, Э.М., Рулёва, М.М., Быченко, А.А. РАЗРАБОТКА И ИССЛЕДОВАНИЕ ФОТОКАТАЛИТИЧЕСКОЙ КРАСКИ ДЛЯ СНИЖЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ИОНОВ ТЯЖЁЛЫХ МЕТАЛЛОВ (НА ПРИМЕРЕ МЕДИ)	88
Тастанов, М.Г., Жарлыгасова, Э.З. РЕШЕНИЕ ЗАДАЧИ НЕЙМАНА И СМЕШАННЫХ ЗАДАЧ, ПОСТАВЛЕННЫХ НА УРАВНЕНИЕ ГЕЛЬМГОЛЬЦА МЕТОДАМИ МОНТЕ-КАРЛО	93
Тастанов, М.Г., Нургельдина, А.Е. ВЫЧИСЛЕНИЕ ИНТЕГРАЛОВ, ЗАВИСЯЩИХ ОТ ПАРАМЕТРОВ, МЕТОДАМИ МОНТЕ-КАРЛО	101
Молданова, Г.Ж., Сәпи, А.Д., Тен, А.Ю. КОМПЬЮТЕРНОЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СВОЙСТВ НОВЫХ N-АЛКОКСИАЛКИЛ-4-ПИПЕРИДИНКЕТОКСИМОВ	106

ИНЖИНИРИНГ И ТЕХНОЛОГИИ

Абрамов, А.Н., Саидов, А.М., Калитка, Д.А. ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРОДЛЕНИЯ СРОКОВ ХРАНЕНИЯ МОЛОКА	115
Ильченко, Е.В., Саидов, А.М., Калитка, Д.А. ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПОРОШКА ТОПИНАМБУРА В ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА МАКАРОННЫХ ИЗДЕЛИЙ	122

<i>Савин, К.Н., Саидов, А.М., Калитка, Д.А.</i> ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В АВТОМАТИЗАЦИИ ХЛЕБОПЕКАРНЫХ ПРОИЗВОДСТВ	129
--	-----

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ

<i>Ибраева, Р.Ж., Ибраева, К.Ж., Бекмухамбетова, Л.С., Ахметчина, Т.А.</i> МЕХАНИЗМЫ ПРИМЕНЕНИЯ НОРМ ЖЕНЕВСКИХ КОНВЕНЦИЙ В НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ	138
--	-----

<i>Ибраева, Р.Ж., Мамбетова, К.А., Бекмухамбетова, Л.С., Ахметчина, Т.А.</i> МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДСТАРТОВЫМ ПСИХОЛОГИЧЕСКИМ НАПРЯЖЕНИЕМ У ДЗЮДОИСТОВ	143
---	-----

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	152
-------------------------------------	-----

CONTENT

EDUCATION

<i>Berdenova, S.Zh.</i> DEVELOPING PROFESSIONAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCIES IN STUDENTS ENROLLED IN ECONOMICS PROGRAMS THROUGH RUSSIAN LANGUAGE CLASSES	3
<i>Ospan, N.A., Ibrayeva, R.Zh., Bekmukhambetova, L.S., Akhmetchina, T.A.</i> FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL FITNESS OF STUDENTS AGED 13-15 DURING VOLLEYBALL LESSONS	7
<i>Radchenko, T.A.</i> USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN TEACHING SCHOOLCHILDREN: OPPORTUNITIES AND PROSPECTS	12
<i>Rustemova, A.B., Shalgimbekova, K.S.</i> PROJECT ACTIVITY AS A MEANS OF FORMING PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL VALUES OF FUTURE TEACHERS	18
<i>Segizbayeva, K.K., Nevzorova, A.O.</i> METHODOLOGY FOR ANALYZING THE LINGUISTIC MEANS OF CREATING FEMALE IMAGES IN A.S. PUSHKIN'S "THE CAPTAIN'S DAUGHTER" IN SCHOOL EDUCATION	28
<i>Solomakhin, R.R.</i> PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE EFFECTIVE USE OF BUSINESS GAMES IN THE JOB-RELATED STUDENT TRAINING	33
<i>Taukel, K.G., Ibrayeva, R.Zh., Bekmukhambetova, L.S., Akhmetchina, T.A.</i> IMPROVING THE ENDURANCE AND SPEED OF SCHOOLCHILDREN AGED 13-15 THROUGH FOOTBALL EXERCISES	45

HUMANITIES AND ARTS

<i>Bekbossynova A.Kh., Akramova M.Zh.</i> THE NATIONAL AND CULTURAL CODE AND THE FUNCTION OF LINGUISTIC AND POETIC DEVICES IN QARA OLEN (KAZAKH TRADITIONAL VERSE)	51
<i>Bekbossynova, A.Kh., Inagamzhanova, I.U.</i> LINGUISTIC AND ARTISTIC FEATURES OF S. TORAYGYROV'S NOVEL «KAMAR SULU»	61
<i>Segizbayeva, K.K., Kadzhaya, A.M.</i> AUTOBIOGRAPHY AS A FORM OF UNDERSTANDING PERSONAL AND CULTURAL EXPERIENCE IN MODERN HUMANITIES	71
<i>Shalgimbekov, A.B.</i> RESETTLEMENT DEVELOPMENT OF THE KUSTANAY UYEZD TERRITORY AND THE FORMATION OF SETTLEMENTS IN THE MODERN FYODOROV DISTRICT (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES)	76
<i>Shalgimbekov, A.B., Tutayev, I.T.</i> ETHNO-CULTURAL HISTORY OF THE INGUSH PEOPLE IN KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE 20TH – EARLY 21ST CENTURY (A CASE STUDY OF KOSTANAY REGION)	80

NATURAL SCIENCES

<i>Yergaliyeva, E.M., Rulyova, M.M., Bychenko, A.A.</i> DEVELOPMENT AND STUDY OF PHOTOCATALYTIC PAINT FOR REDUCING THE CONTENT OF HEAVY METAL IONS (ON THE EXAMPLE OF COPPER)	88
<i>Tastanov, M.G., Zharlygassova, E.Z.</i> INNOVATIVE METHODS FOR EXTENDING THE SHELF LIFE OF MILK	93
<i>Tastanov, M.G., Nurgeldina, A.Ye.</i> CALCULATION OF PARAMETER-DEPENDENT INTEGRALS BY MONTE-CARLO METHODS	101
<i>Ten, A.Yu., Moldanova, G.Zh., Sapi, A.D.</i> COMPUTER PREDICTION OF THE MEDICINAL PROPERTIES OF NEW N-ALKOXYALKYL-4-PIPERIDINEKETOXIMES	106

ENGINEERING AND TECHNOLOGY

<i>Abramov A.N., Saidov, A.M., Kalitka, D.A.</i> INNOVATIVE METHODS FOR EXTENDING THE SHELF LIFE OF MILK	115
<i>Ilchenko, Ye.V., Saidov, A.M., Kalitka, D.A.</i> PROSPECTS FOR USING JERUSALEM ARTICHOKE POWDER IN PASTA PRODUCTION TECHNOLOGY	122
<i>Savin K.N., Saidov, A.M., Kalitka, D.A.</i> PROSPECTS FOR APPLYING INTELLIGENT TECHNOLOGIES IN AUTOMATION OF BAKING PRODUCTION	129

SOCIAL SCIENCES

<i>Ibrayeva, R.Zh., Ibraeva, K.Zh., Bekmukhambetova, L.S., Akhmetchina, T.A.</i> MECHANISMS FOR IMPLEMENTING THE GENEVA CONVENTIONS IN NATIONAL LEGISLATION	138
<i>Ibrayeva, R.Zh., Mambetova, K.A., Bekmukhambetova, L.S., Akhmetchina, T.A.</i> METHODS OF MANAGING PRE-COMPETITION PSYCHOLOGICAL STRESS IN JUDO ATHLETES	143

INFORMATION FOR AUTHORS	155
--------------------------------------	-----

Редактор, корректор: *А. Симонова*
Корректорлар: *Б. Сыздыкова, Т. Цай*
Компьютерлік беттеу: *С. Красикова, И. Милокумова*

Редактор, корректор: *А. Симонова*
Корректоры: *Б. Сыздыкова, Т. Цай*
Компьютерная верстка: *С. Красикова, И. Милокумова*

Басуға 20.07.2026 ж. берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 12,7 б.т.
Тапсырыс № 0184

Подписано в печать 20.07.2026 г.
Формат 60x84/8. Объем 12,7 п.л.
Заказ № 0184

Ахмте Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университетіндегі
редакциялық-баспа бөлімінде басылған
Қостанай қ., Байтұрсынов к., 47

Отпечатано в редакционно-издательском отделе
Костанайского регионального университета
имени Ахмет Байтұрсынұлы
г. Костанай, ул. Байтұрсынова, 47